

*Vüqar Təsfir oğlu QULİYEV*  
*magistrant*

*Email: quliyevv 815@ gmail.com,*

*Lalə Rasim qızı MƏCİDOVA*

*Baş müəllim*

*Email: m.lala19@mail.ru*

*Azərbaycan Kooperasiya Universiteti*

## **DÖVLƏT BÜDCƏSİ GƏLİRLƏRİNİN STRUKTURUNDA VERGİ DAXİLƏLMƏLƏRİNİN MÜASİR İNKİŞAF DİNAMİKASI**

### *Xülasə*

Məqalədə bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə münasibətlərinin vergi formasının üstünlük təşkil etməsi, vergilərin fiksəl, iqtisadi və sosial əhəmiyyətə malik olması təhlil olunur. Bundan əlavə vergi siyasəti, ümumiyyətlə kapital yığılımı, onun təmərküzləşməsi proseslərinə və əhalinin

alıcılıq qabiliyyətinə təsir etməsi, vergilərdən iqtisadi tsikllərin hamarlanması üçün fəal istifadə olunması, ölkədə istifadə olunan bütün vergi növləri, vergi qoyma üsul və prinsipləri öyrənilir.

**Açar sözlər:** *vergi siyasəti, dövlət büdcəsi, gəlirləri, bazar iqtisadiyyatı, vergi mexanizmləri, vergilərin növləri və s.*

\*\*\*

Heydər Əliyev ekoloji siyasətdə strateji planlaşdırmanın və uzaqgörənliyin zəruriliyini vurğulayırdı. Onun administrtasiyası ekoloji təsirləri minimuma endirməklə yanaşı gələcək nəsillərə fayda verəcək inkişaf layihələrini həyata keçirməyə çalışırdı. Heydər Əliyevin sırf davamlı inkişafa yönəlmiş konkret çıxışları və ya yazıları məhdud ola bilsə də onun daha geniş siyasəti və fəaliyyəti Azərbaycanda iqtisadi artıma və ətraf mühitin mühafizəsinə tarazlı yanaşmanın təşviqinə sadıqlığını nümayiş etdirirdi. Heydər Əliyev hökuməti ətraf mühitin mühafizəsi üçün ekoloji qanunlar və qaydalar qəbul etmişdir.

Məlum olduğu kimi, dövlət büdcəsi gəlirləri sistemində mərkəzi yeri vergilər tutur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə münasibətlərinin vergi forması üstünlük təşkil edir. Vergilər fiskal, iqtisadi və sosial əhəmiyyətə malikdir. Vergilər pul vəsaitləri mənbəyi olmaqla fiskal rolu yerinə yetirir. Vergi mexanizmini tənzimləməklə (güzəşt və s.) ictimai istehsal inkişaf etdirilir. Nəhayət, vergilər vasitəsilə mühüm sosial məsələlər həll olunur. Məsələn, müxtəlif sosial qrupların gəlirləri tənzimlənir və s.

Vergi siyasəti, ümumiyyətlə kapital yığımı onun təmərküzləşməsi proseslərinə və əhalinin alıcılıq qabiliyyətinə təsir edir. Vergilər iqtisadi tsikllərin hamarlanması üçün fəal istifadə olunur. Belə ki, vergilərin tənzimləyicisi funksiyası vergilər vasitəsilə dövlətin təkrar istehsal prosesinə müdaxiləsi ilə əlaqədardır. Ölkədə istifadə olunan bütün vergi növlərinin, vergi qoyma üsul və prinsiplərinin məcmusu həmin ölkənin vergi sistemini əmələ gətirir. Vergilər birbaşa və dolaylı vergilərə bölünür. Birbaşa vergilər hüquqi və fiziki, eləcə də həm hüquqi, həm də fiziki şəxslərdən alınan vergilərdir. Hüquqi şəxslərdən alınan birbaşa vergilərə mənfəətdən vergilər, kommersiya bankları və sığorta cəmiyyətlərindən gəlir vergisi, müəssisənin əmlakına görə vergi, sənaye müəssisələrindən sudan istifadəyə görə haqq, renta ödəmələri və s., fiziki şəxslərdən alınan vergilərə gəlir və əmlak vergiləri, məqsədli yığımlar, həm hüquqi, həm də fiziki şəxslərdən alınan vergilərə isə torpaq vergisi, meşə vergisi, qiymətli kağızlarla əməliyyatlara görə vergi və s. aid edilir. Dolaylı vergilərə aksizlər, fiskal inhisar vergiləri, gömrük rüsumları və həmçinin ƏDV aiddir. Büdcəyə qeyri-vergi gəlirlərinə pullu özəlləşdirmə, dövlətin istiqrazlarının və digər qiymətli kağızların satışından daxilolmalar aiddir. [1, səh 26].

Hazırda büdcə sistemində ən mühüm gəlir mənbəyi kimi daha böyük xüsusi çəkiyə malik olan vergi növündən biri əlavə dəyər vergisidir. 1992-ci ildən Azərbaycan Respublikasında tətbiq olunan ƏDV dolaylı vergi olmaqla dövriyyədən vergini əvəz etmişdir. ƏDV vergi tutulan dövriyyədən hesablanan verginin məbləği ilə verilən elektron vergi hesab fakturalara və ya idxalda ƏDV-nin ödənildiyini göstərən sənədlərə müvafiq surətdə əvəzləşdirilməsi olan verginin məbləği arasındakı fərkdir.

Bazar iqtisadiyyatı ölkələrində əlavə dəyər vergisi ən səmərəli vergi növü sayılır. Bildiyimiz kimi onun yığım sistemi sadədir. Bu vergi iqtisadiyyatın bütün sahələri arasında bərabər bölünmüşdür. Lakin yuxarıda sadalanan keyfiyyətlərlə yanaşı qeyd etməliyik ki, bu gün bazar iqtisadiyyatına keçmiş ölkələrdə əlavə dəyər vergisi Dövlət Büdcəsi gəlirlərinin əksər hissəsini təşkil etsə də, onun Dövlət Büdcəsi gəlirlərində payı ildən-ilə azalmaqdadır. Təbii ki, bu da vergi yükünün azalmasına xidmət edir.

Əlavə dəyər vergisi ilk dəfə 1958-ci ildə Fransada tətbiq edilmişdir. Azərbaycanda isə 01.01.1992-ci il tarixdən başlayaraq satış və dövriyyə vergisinin əvəzinə “Əlavə dəyər vergisi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa (31.1291) əsasən tətbiq olunur. Respublikamızda bu vergi növünün faizi əvvəlki illərə nisbətən azalmaqdadır. Belə ki, əlavə dəyər vergisi dərəcəsi 1992-ci ildə 28% olmuşdursa, hal-hazırda 18% həcmindədir. Lakin inkişaf etmiş digər ölkələrlə müqayisədə bu yüksək göstəricidir.[2, səh. 213].

Dövlət Büdcəsini tələb olunan səviyyədə formalaşdırmaq üçün vergi sistemi elə qurulmalıdır ki, istehsalın inkişafına şərait yaradılmış olsun Dövlət Respublikada bütünlükdə sahibkarlığın

fəaliyyətini tənzimləməli, onların normal inkişafına iqtisadi mühit və hüquqi baza yaratmalıdır. Məsələn, nəzərə alınmalıdır ki, daxili bazar üçün lazım olan malların istehsalına qadir olan müəssisələr üçün Əlavə Dəyər Vergisi dərəcələrini müəyyən qədər müvəqqəti olsa da azaltmaq onların fəaliyyətinə müsbət təsir göstərmiş olar ki, bu da istehsal və satış imkanlarının genişləndirilməsinə səbəb olacaqdır. Təbii ki, müəssisələrin və təşkilatların tam gücü ilə işləməsi vergi yükünün azalması, mənfəətin artımına səbəb olar ki, Əlavə Dəyər Vergisindən itirilən məbləğ sonra mənfəət vergisindən gələn gəlirlə əvəz olunar.

ƏDV-nin dərəcəsi hər vergi tutulan əməliyyatın və hər vergi tutulan idxalın dəyərinin 18 faizidir. Vergi tutulan dövriyyə hesabat dövrü ərzində vergi tutulan əməliyyatın ümumi dəyərindən ibarətdir. Büdcə sistemində mühüm yer tutan ƏDV dövlət büdcəsində 2015-ci ildə 599,9 mln. manat olmuşdur, 2016-cı ildə bu göstərici 737,8 mln. manat, 2017-ci ildə 1179,2 mln. manat, 2018-ci ildə 1910,9 mln. manat, 2019-cu ildə isə 2012,8 mln. manat təşkil etmişdir. [3, səh.621].

#### Cədvəl 1.1.

##### 2015-2019-cu illərdə Dövlət büdcəsinə vergi və digər ödəmələr üzrə daxilolmaların inkişaf dinamikası (mln. manat) [3].

| Göstəricilər                               | İllər  |        |        |         |         | 2015-ci il<br>2019-cu ilə<br>nisbətən %-lə |
|--------------------------------------------|--------|--------|--------|---------|---------|--------------------------------------------|
|                                            | 2015   | 2016   | 2017   | 2018    | 2019    |                                            |
| Gəlirlər - cəmi                            | 2055,2 | 3868,8 | 6006,6 | 10762,7 | 10325,9 | 5,0 dəfə                                   |
| Əlavə Dəyər Vergisi                        | 599,9  | 737,8  | 1179,2 | 1910,9  | 2012,8  | 3,4 dəfə                                   |
| Aksiz vergisi                              | 141    | 187,4  | 402,9  | 486,9   | 485,4   | 3,4 dəfə                                   |
| Mənfəət vergisi                            | 355,4  | 1360,5 | 2457,7 | 2862,3  | 1329,2  | 3,4 dəfə                                   |
| Torpaq vergisi                             | 15,3   | 18,5   | 27,1   | 30,6    | 26,2    | 171,2                                      |
| Əhalidən tutulan gəlir vergisi             | 317,4  | 407,3  | 588,6  | 627,2   | 581,9   | 183,3                                      |
| Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər | 205,2  | 139,3  | 293,3  | 449,7   | 418,1   | 203,7                                      |
| Əmlak vergisi                              | 40,4   | 55,8   | 72,4   | 112,9   | 66,2    | 163,9                                      |
| Sair gəlirlər                              | 38,9   | 45,8   | 68,6   | 96,8    | 86,8    | 223,1                                      |
| Digər gəlirlər                             | 288,2  | 816,1  | 793,8  | 4037,7  | 5197,7  | 18,0 dəfə                                  |
| Mədən vergisi                              | 53,3   | 100,2  | 123,2  | 147,7   | 121,9   | 227,9                                      |

Mənbə: Cədvəl AR DSK-nın məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

2019-cu ildə bu göstərici 2015-ci illə müqayisədə 3,4 dəfə artmışdır (cədvəl 1.1). Lakin bununla belə dövlət büdcəsinə digər ödəmələr üzrə daxilolmaların həcmi təhlil olunan dövrdə 18,0 dəfə artaraq büdcə daxilolmalarının ümumi strukturunda payı 2015-ci ildəki 14,0%-dən 2019-cu ildə 50,3%-ə çaldığına görə, ƏDV-nin xüsusi çəkisi müvafiq olaraq 29,2 %-dən 19,5%-ə enmişdir (cədvəl 1.2.).

#### Cədvəl 1.2.

##### 2015-2019-cu illərdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Büdcəsinə vergi və digər ödəmələr üzrə daxilolmaların strukturu (faizlə) [4]

| Göstəricilər                                  | 2015  | 2016  | 2017  | 2018  | 2019  |
|-----------------------------------------------|-------|-------|-------|-------|-------|
| Gəlirlər, cəmi o cümlədən:                    | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 |
| 1. Əlavə Dəyər Vergisi                        | 29,2  | 19,1  | 19,6  | 17,8  | 19,5  |
| 2. Aksiz vergisi                              | 6,9   | 4,8   | 6,7   | 4,5   | 4,7   |
| 3. Mənfəət vergisi                            | 17,3  | 35,2  | 40,9  | 26,6  | 12,9  |
| 4. Torpaq vergisi                             | 0,7   | 0,5   | 0,5   | 0,3   | 0,3   |
| 5. Əhalidən tutulan gəlir vergisi             | 15,4  | 10,5  | 9,8   | 5,8   | 5,6   |
| 6. Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər | 10,0  | 3,6   | 4,9   | 4,2   | 4,1   |
| 7. Əmlak vergisi                              | 2,0   | 1,4   | 1,2   | 1,1   | 0,6   |
| 8. Sair gəlirlər                              | 1,9   | 1,2   | 1,1   | 0,9   | 0,8   |
| 9. Digər gəlirlər                             | 14,0  | 21,1  | 13,2  | 37,5  | 50,3  |
| 10. Mədən vergisi                             | 2,6   | 2,6   | 2,1   | 1,3   | 1,2   |

Mənbə. Cədvəl AR DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Aksizlər dolayı vergilər olmaqla dövlətin büdcə siyasətinin ən mühüm alətlərindən biri sayılır. Əksər hallarda dövlət öz iqtisadi maraqlarını bu vergi vasitəsilə həyata keçirməyə çalışır. Aksiz qanunvericilikdə müəyyən edilən aksizli malların satış qiymətinə daxil edilən dolayı (istehlak) vergi növüdür.

Azərbaycan Respublikasında aksizli mallara aşağıdakılar aid edilir: spirt, pivə və spirtli içkilərin bütün növləri; tütün məmulatları; neft məhsulları; minik avtomobilləri (xüsusi nişan və avadanlıqlarla təchiz olunmuş xüsusi təyinatlı avtonəqliyyat vasitələri istisna olmaqla); istirahət və ya idman üçün yaxtalar və bu məqsədlər üçün nəzərdə tutulan digər üzən vasitələr.

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, aksiz vergisi 2015-ci ildə 141 mln. manat təşkil edirdisə, bu göstərici 2019-cu ildə 3,4 dəfə artaraq 485,1 mln. manat olmuşdur. Lakin bununla belə, büdcə daxilolmalarında aksiz vergisinin payı 6,9 % dən 4,7 %-ə enmişdir. [4, səh. 225].

Vergi Məcəlləsinin 183-cü maddəsinə əsasən vergi ödəyiciləri aşağıdakılardır:

Azərbaycan Respublikası ərazisində aksizli malların istehsalı və ya idxalı ilə məşğul olan bütün müəssisələr və fiziki şəxslər, habelə Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənarda bilavasitə özü və ya podratçı vasitəsilə aksizli malları istehsal edən və istehsal etdiyi yerdə vergi ödəyicisi kimi uçotda olmayan Azərbaycan Respublikasının rezidentləri;

Sifarişçinin göndərdiyi xammaldan Azərbaycan Respublikası ərazisində mallar istehsal edildiyi hallarda, malların istehsalçısı (bu halda istehsalçı aksiz məbləğlərini sifarişçidən almalıdır).

Dövlət aksiz vergiləri vasitəsilə daxili istehlak bazarına nəzarət edir. Milli istehsalın qorunmasında aksizlərin rolu böyükdür. Bütün bunlarla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, aksizlərin istehsal baxımından büdcə gəlirlərində əhəmiyyəti o qədər də qənaətbəxş deyildir.

Dövlətin vergi resurslarının artırılmasında əsas yer mənfəət vergisinin payına düşür. Mənfəət vergisi birbaşa vergi olmaqla əldə olunmuş mənfəətin bir hissəsinin büdcəyə alınması formasıdır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən mənfəət vergisi hüquqi şəxs olan bütün müəssisə və təşkilatlara, o cümlədən banklar, kredit idarələri sığorta təşkilatları, respublika ərazisində yaradılmış, xarici investisiyalı müəssisələr, sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən beynəlxalq birliklər və təşkilatlara aiddir. Azərbaycanda mənfəət vergisinin tətbiq olunması Birinci Dünya müharibəsi illərindən sonrakı illərə təsadüf edir. Hal-hazırda isə mənfəət vergisi dünya ölkələrinin hamısında tətbiq edilir. [5, səh. 51].

Respublikamızda tutulan mənfəət vergisi inkişaf etmiş ölkələrdəki mənfəət vergisindən bir qədər fərqlidir, yəni mənfəət vergisi müəssisələrdə mənfəətdən deyil, xalis gəlirdən tutulur. Buna görə də hazırkı şəraitdə dünyanın əksər ölkələrində olduğu kimi, mənfəət vergisindən gəlir vergisinə keçilməlidir ki, bu da indiki şəraitdə müəssisə və təşkilatların fəaliyyətsizliyinin aradan qalxmasına təkan verər.

## ƏDƏBİYYAT

1. Bağırov D.A. Vergi auditi. Bakı, "Maarif" nəşriyyatı, 1999. 428 s.
2. Bağırov M.M. Banklar və bank əməliyyatları. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, "Nurlan", 2003, 512 s.
3. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2019 /Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi/ Bakı: Səda, 2019, 872 s.
4. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: "Qanun", 2014.
5. Azərbaycan Respublikasının "Büdcə sistemi haqqında" Qanunu, Bakı, "Qanun", 2012.
6. Azərbaycan Respublikasının "Banklar haqqında" Qanunu (16 yanvar 2014-cü il).

**Вугар Тасфир оглы Гулиев**  
**магистрант**  
**Электронная почта: gulievv815@gmail.com,**  
**Лала Расим кызы Меджидова**  
**старший преподаватель**  
**Электронная почта: m.lala19@mail.ru**

**Современная динамика развития налоговых доходов в структуре доходов  
государственного бюджета**

***Резюме***

В статье анализируется преобладание налоговой формы финансовых отношений в условиях рыночной экономики, а также то, что налоги имеют фиксированное экономическое и социальное значение. Кроме того, налоговая политика в целом, влияние накопления капитала на процессы его концентрации и покупательная способность населения, активное использование налогов для сглаживания экономических циклов, все виды налогов, используемые в стране, методы и принципы налогообложения. изучал.

***Ключевые слова:* налоговая политика, государственный бюджет, доходы, рыночная экономика, налоговые механизмы, виды налогов и др.**

**Vugar Tasfir Guliyev**  
**Master**  
**Email: gulievv 815@gmail.com**  
**Lala Rasim Majidova**  
**head teacher**  
**Email: m.lala19@mail.ru**  
**Azerbaijan Cooperation University**

**Modern development dynamics of tax income in the structure of state budget revenues**

***Summary***

The article analyzes the predominance of the tax form of financial relations in the conditions of the market economy, and the fact that taxes have fixed, economic and social importance. In addition, the tax policy in general, the influence of capital accumulation on its concentration processes and the purchasing power of the population, the active use of taxes to smooth economic cycles, all types of taxes used in the country, taxation methods and principles are studied.

***Keywords:* tax policy, state budget, revenues, market economy, tax mechanisms, types of taxes, etc.**